

ДОХОДИ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ: ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ СПОЖИВЧОЇ ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ

Славкова А.А., ст. викладач кафедри фінансів
ДВНЗ “Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана”, м. Київ

В статті розглядаються проблеми реалізації споживчої платоспроможності доходів населення. Аналізуються основні державні соціальні стандарти, гарантії і нормативи формування доходів та їх витрачання населенням. Внесені пропозиції щодо інтенсифікації споживчої платоспроможності доходів населення.

The problems of peoples' revenues consumption solvency realization in the article are considered. The main state social standards, guarantees and norms of peoples' revenues forming and spending are analyzed. For consumption solvency of peoples' revenues intensification some suggestions are made.

Актуальність теми дослідження. Національна Конституція (ст. 13), в контексті стратегічних цілей та пріоритетів розвитку українського суспільства, встановила, що: “Держава забезпечує ... соціальну спрямованість економіки” [1]. Такий керівний параметр автоматично інтерпретує підтримку належного рівня добробуту народу, що має засвідчувати факт доволі прийняттого рівня доходів і їх споживчої (купівельної) платоспроможності з метою повноцінного задоволення населенням особистих потреб – як поточних, так й тих, що необхідні для розвитку людини. Насамперед, це стосується забезпечення наявних мінімально необхідних власних потреб, пов’язаних з підтриманням належної функціональної життєздатності громадян: “Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім’ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло” [1, ст. 48].

Адекватність споживчої платоспроможності доходів населення вартості тих суспільних благ, необхідних для забезпечення існування (мінімального) та розвитку (перспективного) громадян – основна ціль (мета і засіб) стратегії державної соціально-економічної політики в утвердженні справедливого й

демократичного суспільного ладу. Гідна оплата праці, в цьому відношенні, є вагомим критерієм оцінки рівня ймовірного благоустрою населення та можливостей підтримки фізіологічно-психологічного стану особистості. Адже: “Людина, її життя і здоров’я ... визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю” [1, ст. 3].

Постановка проблеми. Споживча платоспроможність доходів населення реалізується в межах споживчої політики. Проте, ні у наукових дослідженнях, ні в законодавчому форматі сутність і зміст “споживчої політики” не визначено. Як правило, споживча політика держави стосується захисту прав споживачів – населення. Хоча, таке ототожнення не є правомірним й рівнозначним. Здебільшого, це відноситься до: по-перше, виробництва суспільних благ (товарів, робіт та послуг) [10] – достатніх обсягів, широкого асортименту та належної споживчої якості: “Гарантований рівень споживання забезпечується: стимулюванням виробництва товарів, виконання робіт та надання послуг” [5, ст. 11]; по-друге, регулювання цих “споживчих ринків” і відносин між різними економічними суб’єктами в їх межах.

Так, в цьому плані, Конституція України закріпила положення (ст. 42), що “держава захищає права споживачів” [1]. Вказане, також, підтверджується законодавчими нормами, що споживачі мають право на “гарантований рівень споживання” [5, ст. 3]. Цим забезпечується, зокрема, мінімальний обсяг виготовлення суспільних благ в країні, який, за законами економіки ринкових відносин, повинен відповідати платоспроможному попиту споживачів – доходам населення.

Державний захист прав споживачів в контексті реалізації споживчої платоспроможності доходів населення має неабияке вагоме, жодним чином не переоцінене суспільне значення: “Держава забезпечує громадянам як споживачам захист їх прав ... відповідно до їх потреб, і гарантує придбання або одержання іншими законними способами товарів (робіт, послуг) в обсягах, що забезпечують рівень споживання, достатній для підтримання здоров’я і життєдіяльності” [5, ст. 4].

Однак, у вітчизняному законодавстві відсутнє інституційно-позиційне закріплення реалізації споживчої політики через потенційну споживчу платоспроможність доходів населення. Здатність особистих доходів громадян повноцінною мірою задовольняти їх потреби є ознакою сучасної цивілізованої соціально-ринкової економіки.

Таким чином, мета споживчої політики міститься в узгодженні інтересів держави та суб'єктів споживчого ринку, його збалансуванні та забезпеченні суспільно необхідних соціальних потреб громадян. Тому, з позицій реалізації імовірного потенціалу споживчої платоспроможності доходів населення – споживачів, досягнення вказаних цілей можливе при виконанні споживчою політикою таких умов, як:

- визначення й дотримання державних соціальних стандартів та гарантій;
- формування особистих потреб споживачів – населення, орієнтованих на здоровий спосіб життєдіяльності (приватної та професійної);
- забезпечення належного рівня доходів населення, що є визначником їх споживчої платоспроможності та можливостей споживання суспільних благ (повинно практикуватися й стимулюватися відповідною державною політикою доходів громадян);
- запобігання подальшому поширенню бідності та безробіття, сприяння подоланню цих тенденцій і явищ;
- захист прав споживачів (на основі контролю та регулювання якості суспільних благ і споживчих ринків).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цивілізаційний розвиток повинен визначатися високим рівнем очікувань в суспільстві на економічне зростання й підвищення рівня життя населення. Винятково важливим напрямом суспільного розвитку виступає економічне обґрунтування і правове закріплення цілісної системи соціального захисту населення країни. Вказане, в тому числі, в значній мірі стосується державних соціальних стандартів та гарантій, які повинні встановлювати “реальні” мінімальні нормативи суспільних потреб, а також можливості та засоби їх забезпечення. Очевидно, що державні соціальні

стандарти – це віддзеркалення рівня економічного розвитку держави. Чим вища їх величина – тим більш розвинутим є суспільство. Адекватність реальним суспільним запитам населення – основа запровадження соціальних стандартів.

Все це комплексно визначає рівень життя населення та є основою для формування потужного середнього класу в суспільстві. Ринкова економіка виробила такі сучасні соціально цивілізовані стандарти і гарантії населенню, як прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата та неоподатковуваний мінімум. Згідно Європейської соціальної хартії, розмір мінімальної заробітної плати повинен становити не менше, ніж 2,5 розміру прожиткового мінімуму, що підтверджує доволі високий рівень споживчої платоспроможності доходів громадян [12]. В Україні ж населення істотно різниться як за рівнями доходів, так, відповідно, й за споживчою платоспроможністю їх витрачання [11, с. 175]:

- за офіційними даними, близько 30% населення України належить до категорії бідних, а за неофіційною інформацією – в межах 60-70%;
- понад 60% громадян одержують заробітну плату, яка є нижчою за прожитковий мінімум для працездатних осіб. Також, за офіційними даними, співвідношення 10% найбагатших та 10% найбідніших становить 7 разів, а з урахуванням тінізації доходів – 13-17 разів;
- така явно очевидна диференціація доходів позначається на їх споживчій платоспроможності та структурі витрат у населення. За міжнародними показниками, сім'ї, які витрачають на харчування більше 50% доходів, належать до бідних. Якщо, наприклад, в Чехії і Польщі ця категорія витрат складає 30% загальної суми витрат доходів, у Німеччині – 16,2%, у Франції – 13,8%, то в Україні ця сума є неймовірно високою – понад 60%. А найнижчий показник витрачання доходів населення на харчування у Великобританії – не більше 10%. В середньому витратна частина доходів населення на харчування по країнах західноєвропейського регіону складає всього 15%. Тобто, в Україні – в чотири рази більше. Це засвідчує або надто низький рівень доходів населення, або надзвичайно високі цінові бар'єри на ринку харчових продуктів в Україні.

Відтак, проблема бідності в національних масштабах набула крайніх форм за багатьма показниками – сучасний соціально-економічний розвиток України не відповідає навіть “концепції базових потреб” з метою задоволення населення мінімальними благами на основі суспільних запитів [13, с. 20].

Виклад основного матеріалу. Реалізація споживчої платоспроможності доходів населення в Україні відбувається в рамках споживчої політики, яка є однією з компонент загальнодержавної соціально-економічної політики. Перш за все, необхідно відмітити, що поняття “споживчої політики” у вітчизняному законодавстві не знайшло свого втілення, внаслідок чого відсутні орієнтири її провадження та критерії оцінки, засоби реалізації та важелі регулювання.

В контексті споживчої платоспроможності доходів населення, споживча політика реалізується за допомогою соціальних інструментів – встановлених державою соціальних стандартів та гарантій, норм і нормативів [4]:

- соціальні стандарти – це соціальні норми, нормативи чи їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій;
- соціальні гарантії – це мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги та інших видів соціальних виплат, що забезпечують рівень життя не нижче за прожитковий мінімум;
- соціальні норми і нормативи – це показники необхідного споживання населенням продуктів харчування, непродовольчих товарів та забезпечення комплексом соціально-побутових і соціально-культурних послуг.

Державні соціальні стандарти обов’язково враховуються при розробці програм соціально-економічного розвитку країни. На їх підставі визначаються розміри найголовніших категорій соціальних гарантій, в тому числі – розмір мінімальної заробітної плати як основного виду доходів населення.

Метою запровадження державних соціальних стандартів є:

- визначення механізму реалізації соціальних прав та гарантій громадян;
- визначення домінант соціальної політики в забезпеченні потреб людини суспільними благами, а також – фінансових ресурсів для їх реалізації;

— визначення й обґрунтування розмірів бюджетних видатків та видатків державних соціальних цільових позабюджетних фондів на соціальний захист і забезпечення населення, а також утримання соціальної сфери.

Прожитковий мінімум – базовий соціально-економічний ліміт в комплексі державних соціальних стандартів, що забезпечує населенню найнижчий рівень задоволення суспільними благами на основі застосування нормативів мінімального споживання: “Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров’я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості” [4].

Прожитковий мінімум визначається на підставі формування відповідного набору продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг для чотирьох категорій громадян: діти до 6 років; діти від 6 до 18 років; працездатні громадяни; громадяни, які втратили працездатність. Для розрахунку вартісних величин комплексу суспільних благ використовуються середні споживчі ціни (тарифи). Прожитковий мінімум обчислюється нормативним методом в розрахунку на місяць на одну особу. Одне з важливих соціально-економічних призначень прожиткового мінімуму полягає в застосуванні його при встановленні величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян (що має особливе значення для працюючого населення).

Прожитковий мінімум формується на основі нормативів споживання:

- “нормативи споживання – розміри споживання в натуральному виразі за певний проміжок часу (за рік, за місяць, за день) продуктів харчування, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких видів послуг”;
- “нормативи мінімального споживання – соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг виходячи з соціальних або фізіологічних потреб” [4].

Нормативи споживання (принаймні – мінімального) повинні відповідати рівноцінно нормативам доходів: “Нормативи доходу – розмір особистого

доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм достатній рівень задоволення потреб, що обраховується на основі визначення вартісної величини набору нормативів споживання та забезпечення” [4].

На основі зазначених нормативів споживання та доходів, аналіз структури прожиткового мінімуму в Україні дозволяє встановити, що норми, закладені в ньому, є істотно нижчими за фізіологічні, а набір непродовольчих товарів й взагалі не забезпечує численних потреб сучасної “української” людини. Також, наявною є проблема не тільки стосовно адекватності набору та обсягу товарів мінімального споживчого кошика, але й їх суворої відповідності медичним стандартам [8]. Структура прожиткового мінімуму, як і раніше, не враховує ряд інших важливих, життєво необхідних мінімальних суспільних витрат, як: на послуги освіти, охорони здоров'я, транспорту і зв'язку тощо, які в чимдалі більшому обсязі стають платними. А крім цього: утримання дітей в дошкільних навчальних закладах, будівництво, придбання або отримання в найм житла тощо. Очевидно, що проблема включення таких витрат населення до складу прожиткового мінімуму є доволі загостреною в останній час. До того ж, що є досить суттєвим, до складу цього показника не включено податок з доходів фізичних осіб, який є надто значущим для доходу (заробітної плати) людини, а, окрім нього – й суму платежів з обов'язкового державного соціального страхування [9]. Тобто, для повноцінного працівника держава мусить встановити нормальний реальний рівень споживання через гарантований мінімальний рівень оплати праці та її індексацію відповідно до рівня інфляції [6]. А також – помірність в оподаткуванні доходів громадян.

Особливу значимість в складі прожиткового мінімуму набувають зміни у зв'язку з різкими реформаторськими заходами у сфері житлово-комунального господарства. Потреба в змінах методики обчислення споживчого кошика та прожиткового мінімуму зумовлюється, разом з тим, ще й нерівномірністю підвищення індексів споживчих цін на будь-які суспільні блага – продовольчі й непродовольчі товари, послуги. Зокрема, ще в 2006р. найбільшими темпами відбулося збільшення цін (тарифів) на послуги сектора житлово-комунального

господарства; в 2007р. “лідерство” в інфляційній сфері захопив ринок харчових продуктів (ця тенденція триває і по сьогоднішній день), що безпосередньо позначилось на структурі споживчих витрат, особливо, насамперед – для малозабезпечених прошарків населення; а в цілому – на добробут людей, на який найбільш відчутно впливає величина офіційного прожиткового мінімуму.

У фінансовому відношенні, споживча політика реалізується населенням країни через споживчу платоспроможність доходів. В основі доходів населення міститься заробітна плата, яка формує його споживчий потенціал та повинна відповідати задоволенню особистих потреб, не нижчих за прожитковий мінімум. Згідно Бюджетного кодексу України (пп. 5-2, 5-3 п. 2 ст. 38), розмір мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму в країні визначається законом про державний бюджет на відповідний рік [2].

Мінімальна заробітна плата – це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може здійснюватися оплата за виконану працівником місячну норму праці (обсяг робіт) [3; 8]. Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, а її розмір розраховується та встановлюється на основі прожиткового мінімуму. У свою чергу, прожитковий мінімум повинен формуватися адекватно набору мінімальних потреб населення, що становлять мінімальний споживчий бюджет, необхідний для забезпечення існування й розвитку особистості [7]. Реальне співвідношення й узгодження вказаних параметрів фінансового задоволення соціально-економічних запитів населення є запорукою забезпечення принаймні мінімального суспільного благоустрою.

Однак, фінансовий потенціал споживчої платоспроможності доходів населення в Україні є надто низьким. Насамперед, це стосується розбіжностей в розмірах мінімальної заробітної плати і прожиткового мінімуму. За всю історію економічної самостійності України, мінімальна заробітна плата жодного разу не була рівнозначною прожитковому мінімуму, не говорячи про необхідність перевищення її значення. Так, на 2009р. передбачено найнижчу межу їх неспівпадання – 64 грн. з відхиленням 9,6% (відповідно, 669 грн. та 605 грн.).

За офіційними даними, ще в 2006р. в Україні витратна частина половини домогосподарств не перевищувала 480 грн. в місяць, а гранична межа в градації рівня доходів домогосподарств в розрахунку на одну особу – 720 грн., що було можливим лише для 20% вітчизняних домогосподарств. Закладений на сьогоднішній день ліміт прожитковому мінімуму є істотно меншим за реальне ринкове значення, оскільки його величина повинна визначатися із врахуванням дійсного рівня індексу споживчих цін, “витонченого” набору суспільних благ, а також зважаючи на потребу компенсації заниженого розміру прожитковому мінімуму у порівнянні з його фактичною величиною. В силу цих розбіжностей, різні категорії осіб недоотримують законних, мінімально встановлених доходів в межах 150-400 грн., що негативно впливає на споживчу платоспроможність громадян, призводячи до ще більшого зубожіння населення. Також, необхідно відмінити дискримінаційну норму, якою знижується мінімальна заробітна плата працівників бюджетної сфери.

На основі здійснених розрахунків, ще в 2007р. величина *реального* прожиткового мінімуму в Україні становила щонайменше 1250 грн.; сьогодні ж, беручи до уваги зростання вартості суспільних благ й декількаразове підвищення споживчих цін в 2008р. і на початку 2009р., *реальний* прожитковий мінімум сягає поділки на рівні, не меншому за 1500 грн. Відтак, зважаючи на вимоги Європейської соціальної хартії щодо оплати праці, розмір *реальної* мінімальної заробітної плати в Україні повинен складати не менше 3,5 тис.грн.

Висновки. Проведене дослідження здійснене на предмет з’ясування рівня відповідності споживчої платоспроможності доходів населення до ринкових умов і дозволяє констатувати негативну ситуацію в Україні стосовно ступеня споживання суспільних благ громадянами й задоволення особистих потреб. Насамперед, населенню потрібен реальний, соціально зорієнтований мінімум проживання й доходу. В цьому контексті, найбільш вагомі пропозиції можливо сформулювати в напрямі здійснення таких суспільно необхідних заходів:

— наближення основних мінімальних соціальних стандартів, гарантій тощо до базового соціально-економічного ліміту – прожиткового мінімуму;

- визначення *реального* розміру прожиткового мінімуму;
- встановлення розміру мінімальної заробітної плати на рівні базового соціально-економічного ліміту – *реального* прожиткового мінімуму;
- відновлення у повноцінній, життєвопридатній формі та запровадження *реального* розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян на рівні, не нижчому за розмір *реальної* мінімальної заробітної плати.

Зазначене об'єктивно зумовлює нагальну потребу щодо кардинальної, комплексної, якісної модернізації системи державних соціально-економічних стандартів та гарантій населенню, удосконалення державної політики доходів громадян, реформування державної системи соціального забезпечення і захисту населення, а також – ринково адекватної оптимізації механізму фіскального адміністрування доходів громадян.

Література

1. Конституція України. – К.: Парламентське вид-во, 1996. – 50 с.
2. Бюджетний кодекс України. – К.: Атіка, 2002. – 80 с.
3. Кодекс законів про працю України / Затверджений Законом УРСР “Про затвердження Кодексу законів про працю Української РСР” №322-VIII (322а-08) від 10.12.1971р. (із змінами).
4. Закон України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” №2017-III від 5.10.2000р.
5. Закон України “Про захист прав споживачів” №1023-XII від 12.05.1991р.
6. Закон України “Про індексацію грошових доходів населення” №1282-XII від 3.07.1991р.
7. Закон України “Про мінімальний споживчий бюджет” №1284-XII від 3.07.1991р.
8. Закон України “Про оплату праці” №108/95-ВР від 24.03.1995р.
9. Закон України “Про прожитковий мінімум” №966-XIV від 15.07.1999р.
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції розвитку технічного регулювання та споживчої політики у 2006-2010 роках” №267-р від 11.05.2006р.
11. Амоша О., Новікова О. Проблеми та шляхи забезпечення соціальної орієнтації економіки України // Журнал європейської економіки. – Т. 4. – 2005. – №2. – С. 173-184.
12. Европейская социальная хартия (пересмотренная). Страсбург, 3 мая 1996 г. Основные правовые акты Совета Европы // Труд за рубежом. – 2000. – №3. – С.121–157.
13. Лібанова Е.М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу: монографія / Е.М. Лібанова. – К.: КНЕУ, 2008. – 330 с.